

בעלי חיים שנכנסים למיטת הילד כהשתקפות של תפיסת החברה הישראלית את עצמה

ד"ר שמעונה פוגל

בשירי ערש רבים יש התייחסות לבעלי חיים. בחלק מן המקרים הם מצויים ברקע, בסביבתו החיצונית של הילד, ובחלקם הם מצויים בחדרו של הילד הישן.

בעלי החיים יכולים לבטא, מצד אחד, את המציאות הקשה ואת הפחדים והחרדות של האם לתינוקה, כמו בשיר ערש ספרדי שציטט לורקה¹: "שם הרחק, בקצה הרחוב הזה, / חג לו עיט על הקן / אומרים שהוא רוצה לקחת / את הגוזל המסכן," או בשיר ערש רוסי²: "נומה, נומה, / אל תשכב על קצה המיטה / כי יבוא זאבצייק / וינשוך את גופך," או בשירו של עמנואל הרוסי³: "מילל בחוץ התן... שועל חורק לו שן." מצד שני, בעלי החיים יכולים לבטא אווירה פסטורלית, מרגיעה ונעימה כמו בשיר ערש אנגלי שמתאר את כל העדרים ובעלי החיים החוזרים הביתה לישון, ועם היקום הנרדם ילך גם התינוק לישון⁴.

ברגע הפרידה מן היום נדרש הילד להכיל את אירועי היום שהיה, מתוך אמונה שיהיה גם מחר. קיים פער בין הרגע האישי והאינטימי, המבטא את הקונפליקט הקיומי של האדם, ובין השימוש שעשו משוררים רבים בהכניסם בעלי חיים שמייצגים את החוץ, את העולם הלא תרבותי או

¹ רגב מנחם (תשל"ג). "שירי ערש" בתוך: *הז הזג* ת"א: הסתדרות המורים בישראל המחלקה לגננות עמ' 211.

² תרגום חופשי מרוסית.

³ עמנואל הרוסי (תשמ"ד). [תרג"א] "שכב בני, שכב במנוחה", *שיר לאלף עריסות* הקיבוץ המאוחד עמ' 46.

⁴ "The Evening is Coming", *Songs From Yesterday Lyrics*. Silver-moon production lullabysongs.net

הפראי, לחדר השינה ולמיטתו של הילד. ההכנסה של בעלי החיים, שעל פניו נראה שאינה קשורה לחדר השינה, יכולה להעביר מסר מרגיע: הטבע ממשיך להתקיים והעולם כמנהגו נוהג, וכך אפשר לרכך את הפחד מפני הפרידה מן היום.

במאמר הזה אבדוק כיצד משקפים בעלי חיים שהוכנסו לחדר השינה של הילד, ומשמשים כסמלים תרבותיים בספרות הילדים הקנונית, את הדימוי של החברה הישראלית ואת התת-מודע הקולקטיבי שלה. האפשרות לבדוק את הדימוי העצמי של החברה בהקשר הזה נובעת מן העובדה שההליכה לישון מהווה נקודת מעבר בין תחומים; בין תחום היום לתחום הלילה או מעבר מתחום המודע לתת-מודע. על קווי הגבול תמיד אפשר לבדוק ביתר חדות את נושא הזהות והדימוי העצמי.

במאמר הזה אבדוק ארבעה שירים עבריים שעוסקים ברגעי ההרדמה, שירים שנכתבו בתקופות שונות ומצויה בהם התייחסות לבעלי חיים, בכל תקופה לבעל חיים אחר. אבדוק מה מסמלים בעלי החיים הללו וכיצד משקפים הסמלים האלה את הדימוי של החברה הישראלית. ברצוני להראות את המסע שעברה החברה, מחברה בעלת זהות יהודית לחברה בעלת זהות ישראלית, ועד לחברה בעלת דימוי אוניברסלי, ובהתאמה, מדימוי של קורבן, דרך דימוי של בעל כוח ועוצמה שהופך למקריב ועד לאדם שאפוף בבדידות קיומית.

חיים נחמן ביאליק – "שיר ערש"⁵

השיר הראשון נכתב בתקופת דור התחייה, ויצא לאור ב-1904. השיר (הידוע יותר בשם "תחת ערש בני הרך") הוא תרגום של שיר ערש עממי ביידיש ששמו "צימוקים ושקדים". לטענת דב נוי, השיר הזה הוא אחד משלושת השירים הנפוצים ביותר ביידיש⁶, יש לו עשרות גרסאות, וגם לעברית הוא

⁵ ביאליק חיים נחמן (תשל"א). [1904]. "שיר ערש" בתוך: **שירים ופזמונות לילדים** ת"א: דביר עמי פ"ג.

⁶ נוי דב (1979). **מילוא** 21.5.1979

תורגם בידי כמה משוררים⁷. בשיר של ביאליק מספרת האם, המנענעת את העריסה, על גדי לבן כשג זך שנמצא תחת ערש בנה הרך. היא מביעה את משאלתה, שהגדי יביא להם צימוקים ושקדים, תמרים וחרובים ובנה יהיה גדול בתורה ויהודי כשר ותמים.

כיצד הגיע הגדי לעריסת הילד?

לטענת דב סדן, גם השיר ביידיש "צימוקים ושקדים" הושפע משיר ערש גרמני. בגרמניה בימי הביניים היה נהוג להכניס רעף זהב (צינגליין) כקמע לעריסת התינוק. בשיר הערש הגרמני מסופר על ציפור שבנתה קן על רעף הזהב בגג, ומתחתיו מצויה עריסת התינוק; יש הקבלה בין הגוזל הנמצא למעלה ובין התינוק שנמצא למטה, והאם שרה לשניהם. נראה שבמרוצת הדורות, במעבר ליידיש, נשאר רק רעף הזהב, וה"צינגליין" הפך ל"ציגעלה" – גדי. בחלק מן הגרסאות ביידיש מדובר בגדי זהב, שהפך אחר כך לגדי לבן, או לגדי צח⁸.

מה מסמל הגדי בתרבות המערבית?

בראש וראשונה הגדי הוא טרף קל, מפני שהוא עדיין קטן וחלש. העז היא אחת הבהמות הראשונות שבזיתו, אולי אחרי הכלב, וגידול הצאן בתרבויות העתיקות באגן הים התיכון היה נפוץ מאוד. בתרבות היוונית היתה לגדיים משמעות מיוחדת, ופעם בשנה, באקרופוליס, הוקרבו גדיים לאלים. כאשר ניצחו במלחמה ביוון, נהגו להקריב חמש מאות גדיים, כאות תודה לאלים. כמו כן היה לגדיים מקום חשוב בטקסי הפריון, שנקשרו לאלות הפריון ולאלי הפריון. בפולקלור האירופי שימשה העז סמל לפריון, וגדיים ניתנו כמתנות חתונה לכלה. מצד אחד נקשרו הגדיים לקדושה, כבהמה שעולה על מזבח האלים, ומהצד השני הם נקשרו לנישואין וללידת

⁷ רז הרצליה (1984). "שירי ערש כביטוי לאחדות העם" בתוך **מחקרים בספרות ילדים** ירושלים: אוצר המורה עמ' 38.

⁸ גפן מנשה (1986). **מתחת לעריסה עומדת גדייה** ת"א: ספריית פועלים עמ' 12-15.

התינוק. אך בעיקר שימשו הגדיים סמל לקורבן⁹. הגדי הוא בהמה שחיה בעדר. הלילה הארוך ביותר בשנה נופל במזל גדי, וכך נקשר הגדי גם לשינה. מה מסמל הגדי בתרבות היהודית?

א. בשיר העממי שנכנס להגדה של פסח, "חד גדיא", ונקרא על שם הגדי, הוא הראשון בשרשרת הטרף בעולם, הוא נתפס כחוליה החלשה ביותר וכקורבן הראשון.

ב. בתנ"ך נקשר הגדי לשלושה מקרים שבמרכזם מעשי מרמה ומניפולציות שגורמים למהפכים ולתוצאות הרות גורל בהיסטוריה היהודית:

רבקה מרמה את יצחק בעזרת שני גדיים. קודם היא אומרת ליעקב, "לך נא אל הצאן וקח לי משם שני גדיי עזים טובים ואעשה אותם מטעמים לאביך"¹⁰. רבקה משתמשת בגדי התמים וביעקב המתואר כ"איש-תם"¹¹ כדי שיעקב יזכה בברכתו של יצחק ויירש את הארץ. אך מעשה המרמה גורם לעֵשָׂו לרצות לרצוח את יעקב, ולסכסוך נצחי בין צאצאי יעקב לצאצאי עֵשָׂו.

במקרה השני טובלים אחיו של יוסף את כתונת הפסים של יוסף בדם של שער עזים, ויעקב מסיק מן הכותונת הטבולה בדם שיוסף נטרף¹². מעשה המרמה מוביל לירידתם של בני ישראל לארץ מצרים, לאחר שגילו שיוסף הוא שר בכיר שם.

במקרה השלישי מבטיח יהודה לתמר גדי עזים: "אנכי אשלח גדי עזים"¹³. תמר, ששני בעליה – בניו של יהודה – מתו, מבקשת מיהודה את בנו הצעיר, כמנהג אותם הימים. יהודה חושש למלא את בקשתה פן ימות

Funk & Wagnalls (1949). *Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*, New York: Wagnalls & Funk, pp. 456.

Jones Alison (1995). *Larousse Dictionary of World Folklore* N.Y: Larousse. pp. 204.

¹⁰ בראשית כ"ז 9

¹¹ שם, כ"ה 27

¹² שם, ל"ז 31-33.

¹³ שם, ל"ח 17.

גם בנו השלישי, ומאחר שהיא רוצה ללדת יורש, ולא להישאר בבדידותה לנצח, היא מערימה עליו ומתחפשת לזונה. יהודה בא אליה, ומבטיח לה גדי תמורת היחסים הללו. תמר הרה ונולד לה בן, והיא מוכיחה באותות ובמופתים שהבן הזה הוא בעצם בנו של יהודה. הצאצא של הזיווג הזה הוא דוד המלך, שמזרעו יבוא המשיח.

הגדי נקשר גם לתיאור אחרית הימים: "וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ".¹⁴ במציאות של ימות המשיח יחדל הגדי להיות הקורבן והטרף הקל. התיאור שלו בעתיד מדגיש את מצבו של הגדי במציאות.

הגדי בשיר של ביאליק

גדי הזהב בשירים ביידיש סימל הן את המדרגה הגבוהה של האישיות, והן את השפע הכלכלי שמאחלת האם לתינוקה, וביטא את המשאלה הכמוסה של החברה. בשירו של ביאליק הגדי זך כשלג. השלג הלבן מסמל את הטוהר, במקביל לנשמתו הזכה והטהורה של הילד הקטן. כפי שטוענת ד"ר מירי ברוך, יש בשירי הערש הללו תפיסה סטריאוטיפית של הילד הרך, שהוא תמים וטהור, יצור חלש שיש להגן עליו מפני כוחות הרשע.¹⁵ בנוסף לכך מבטאת הגישה, המתייחסת לעולם הילדות כאל תקופה של טוהר ואושר, תפיסת עולם רומנטית, שמייצגת את עמדת המוצא של ביאליק. בתיאור הזה הוא מעביר לנמען בעקיפין את הדימוי של תום הילדות וטוהר הילדות.

הגדי שנסע לסחור בצימוקים, בשקדים, בחרובים ובתמרים מסמל את הכמיהה לגאולה בארץ האבות, כי את הפירות היבשים הביאו מארץ ישראל והם סימלו אותה. מצד אחד, כפי שטוענת הרצליה רז,¹⁶ יש בשיר ביטוי לתקוותה של האם היהודייה, שבנה לא יצטרך לבזבז את ימיו בענייני

¹⁴ ישעיהו י"א 6.

¹⁵ ברוך, מירי (1991). "מי מרדים את מי" בתוך: **ילד אז ילד עכשיו – עיון משווה בספרות ילדים** ת"א: ספרית פועלים עמ' 47.

¹⁶ הרצליה רז (תשל"ד). "על שירי ערש" בתוך: **הד הגן** ת"א: הסתדרות המורים עמ' 443-445.

פרנסה (כפי שכנראה עושים הוריו), ושיוכל ללמוד תורה. מצד שני, באמצעות הגדי מביעים את הגעגועים לציון, הארץ המובטחת.

בשירי ערש רבים מביעה האם את מצוקותיה ואת פחדיה ביחס לרך הנולד ולעתידו. אך בשיר הזה אין למצוקותיה של האם ביטוי במישור הגלוי. השימוש בתארים אֶמוטיביים חיוביים (רך, זך, טובים, מתוקים, עמוקים, יקרים) ובפעלים הנוגעים לעתיד (יחכם, יכתוב, יגדל, יאריך, יהיה) מאפשר לא לעסוק בהווה ולהדחיק את כל הפחדים. האם מעוצבת בהתאם לדימויה האידיאלי: היא מנחמת, מרגיעה, מקווה רק לטוב ורואה את האור בקצה המנהרה. יחד עם זאת, בתפיסה שלה הילד הוא כמו משיח גואל שיביא את האור, ובזכותו יגדל גם שמש. מצד שני, זווית הראייה בשיר היא של האם, והיא מעמיסה על הילד הקטן את כל התפקידים הללו, ומצפה ממנו להיות מושלם. האם קובעת לילד מה מצופה ממנו כשהיה גדול, ויודעת יותר ממנו מה טוב בשבילו. הילד צריך להגשים את המשאלות שדור ההורים לא הצליח להגשים: "ובני יגלה למקום תורה... יכתוב ספרים... יגדל שמו." האם אינה מאחלת לו שיהיה מאושר בחייו, אלא מבקשת שיגיע להישגים ומצפה מן הילד לגדולות. כדי לרצות אותה הוא יצטרך כל חייו להגשים את מאווייה. כבר מן העריסה היא אינה מעבירה מסר של קבלה מוחלטת, אלא של קבלה שמתננית בהצלחה. המשאלה הגלויה של האם מבטאת את האידיאל של החברה היהודית הנקשר לאוריינות, לחיים רוחניים, לשמירת מצוות ולגעגועים לציון.

הגדי, היושב מתחת לעריסת התינוק, כמעין קמע, ימשיך ללוות את הבן, על פי משאלת האם, גם בחייו הבוגרים. היא אינה רוצה שבנה יהיה סוחר ממולח, אלא שיעסוק בעולם הרוח, שיהיה סופר ושיישאר תמים. הגדי, במקום הבן, ילך ממקום למקום לסחור בסחורתו, כמו היהודי הנודד, ויביא את ריחה של ארץ ישראל וברכתה לבן הלומד תורה. הגדי בשיר הזה דומה

לעז בסיפורו של עגנון "מעשה העז"¹⁷, שאוכלת בערב חרובים מלאים דבש בצפת ובבוקר מביאה את חלבה העשיר למשפחה בפולין. שניהם יודעים כיצד להגיע לארץ המובטחת וליהנות מפירותיה, ומבטיחים את הקשר של היהודי בגלות לציון.

הגדי מוכנס לחדרו של התינוק, וממשיך ללוות את הבן בבחרותו. אך בעוד שהבן יגדל ויהיה לבחור, הגדי בשיר אינו נהיה לתיש. בפולקלור האירופי נקשר התיש לתחום הכישוף, לכוחות הדמוניים, והוא שייך לממלכת הרשע¹⁸, לכן לא סביר שהמשאלה שהאם מאחלת לבנה תהיה קשורה אליו והיא משאירה אותו כגדי צעיר לנצח. היא מצפה שבנה יישאר תמים כל חייו, במקביל הגדי נשאר בתומתו, ולא נהיה לתיש.

בדור התחייה מסמל הגדי, צאן קדושים, את מצבו של העם היהודי ואת הדימוי העצמי של החברה היהודית. באמצעות ההכנסה של הגדי מתחת לעריסתו של התינוק, והליכתו במקביל לבן שיגדל, נבנה הדימוי של הקורבן בחברה היהודית. יחד עם זאת נקשר הסמל של הגדי לעמדת הנרדפות ולחווית הקורבן היהודית. יש לציין שמודל של קורבן הנרדף בידי הסביבה התאים לעמדת המוצא של האתוס הציוני, שמחוללי התנועה הלאומית היהודית בדור התחייה השתמשו בו לקידום מטרותיהם.

¹⁷ עגנון שמואל יוסף (תשכ"ז) [1925]. "מעשה העז" בתוך: **אלו ואלו** ת"א: שוקן עמ' שע"ג-שע"ה.

¹⁸ Jones Alison (1995). *Larousse Dictionary of World Folklore* N.Y: Larousse, pp 204.

השטן מתואר לעתים קרובות כבעל קרניים ופרסות תיש.

מרים ילן-שטקליס – "עייפה בובה זהבה"¹⁹

השיר השני יצא לאור בתקופת מלחמת העולם השנייה, בשנת 1939. אף שגיבורת השיר היא נורית, כמו הפרח הארץ-ישראלי, בכותרת השיר וכן בבית הראשון מוצגת הבובה זהבה. גדי הזהב של החברה היהודית בגולה, התגלגל לבובה זהבה, בובתה של נורית, ששמה מבטא הוויה ישראלית. גלגול זה מבטל למעשה את האפשרות שיהיה מישהו אחר "שיעשה במקומך את הדברים". העמדה שקיים גדי שאמור, על פי שירו של ביאליק, לעסוק במסחר במקום הבן, לתת לו אפשרות ללמוד תורה, לכתוב ספרים וליצור את הקשר לציון בעבור המשפחה, מתגלה כבלתי אפשרית ולא רצויה. זו עמדה שמתאימה רק לתקופת הילדות כבובת-צעצוע. גלגול זה משקף את תמצית ההוויה הציונית-ישראלית בתקופה זו.

בעוד ששיר הערש של ביאליק לא עסק בקשיי המציאות בהווה וכל הפחדים הודחקו, הופכת מרים ילן-שטקליס את הפחד מהחושך לנושא המרכזי בשיר. במציאות הארץ-ישראלית בשנות השלושים והארבעים, הבעת רגשות והודאה בפחד נתפסה כלא ראויה. מערכת החינוך העברית ומובילי הדעה רצו לשנות את הדימוי של היהודי הגלותי החלש, וליצור דימוי של "אדם חדש" אמיץ, חזק ופרודוקטיבי. רגישות יתר ורגשנות לא תאמו את הדימוי החדש. ילן, כסופרת ילדים, שוברת קונבנציה זו, נותנת לגיטימציה להבעת רגשות, וכמו שטוענת גאולה אלמוג, נוגעת בנושאים שהיו בגדר טאבו בספרות הילדים בתקופתה. אך היא עושה זאת בעקיפין ולא באופן נוקב²⁰. בשיר "עייפה בובה זהבה" הגיבורה מודה שהיא מפחדת מהחושך, אך המשוררת מסיטה את הדיון מהפחד של נורית לזיכרון על טיבו של החושך, אם הוא "ילד רע" או "ילד טוב", ובכך הופכת את הסיטואציה לקומית. השימוש בהומור מאפשר לה מחד גיסא לגעת בנושא, אך מאידך גיסא, לא להציג אותו באופן ישיר על היבטיו הפסיכולוגיים. יחד

¹⁹ שטקליס מרים (תרצ"ט). "עייפה בובה זהבה" בתוך: **אצו רצו גמדים – שירים לפעוטות** ת"א: דביר. ציורים: בינה גבירץ.

²⁰ אלמוג גאולה (1994). **תפיסות עולם וגישות חינוכיות ביצירתה של מרים ילן-שטקליס לילדים**. ירושלים: אוני"י-ים. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה עמ' 100-110.

עם זאת היא משתמשת במטונימיות כדי לבטא את המורכבות ואת היחס הדו-משמעי לנושא הפחד ולחושך המסמל אותו :

א. הדובר בשיר²¹ מתאר את החשכה : "הצללים לחדר באו... לוחשים לי לילה טוב." כפי שמראה מירי ברוך, הצללים מייצגים את החשכה מבחינה מטונימית. יחד עם זאת, המילה "צללים" מאפשרת גם רכות צלילית וגם הפחתה של האיום הנסוך במילה חושך, והם לוחשים בשקט ומנסים להרדים את נורית²².

ב. יש בשיר הדרגתיות בכמה מישורים: כשם שהצללים באים לחדר בהדרגה, כך גם הנמען מתוודע לגיבורת השיר, נורית, בהדרגה. שמה אינו מוזכר בכותרת, שבה מוזכר רק שמה של זהבה הבובה, ואף בבית הראשון מוצגים רק הבובה והדוב, ומהפתיחה היה אפשר לשער שהשיר עוסק בבובה ובדוב. נורית מוצגת רק בבית השני. ההדרגתיות הזאת מקבילה לטיפול בנושא הפחד מהחושך. במציאות שבה יש בעיה לדבר על פחד, ואין לגיטימציה להודות בפחד, אין לגשת מיד ללב הבעיה, על פי תפיסתה של מרים ילן-שטקליס, אלא יש להיכנס אליה בהדרגה ובדרך מניפולטיבית. המשוררת מציגה כאן מודל לשיטת חינוך.

ג. בעלי החיים שהוכנסו למיטת הילדה (כצעצועים) הם מצד אחד דוב, ומצד שני ארנבת. הדוב הוא סמל לאומץ ולחוזק ואילו הארנבת היא סמל לפחד ולחולשה.

²¹ הדובר בשיר הוא דובר חיצוני. אך כיוון שהוא אומר ש"הצללים... לוחשים לי לילה טוב" אפשר להסיק שגם הוא נמצא בחדרה של נורית.
²² ברוך מירי (1991). "מי מרדים את מי" בתוך: **ילד אז ילד עכשיו – עיון משווה בספרות ילדים** ת"א: ספרית פועלים, עמ' 57.

הבובה זהבה והדוב, במשחק סוציו-דרמטי, צוחקים על נורית שרוצה לגרש את החושך. השם "זהבה", שנגזר מ"זהב", נקשר לאור, לכן היא אינה מפחדת מהחושך ויכולה לצחוק על נורית. הדוב, לעומת זאת, נקשר לשינה, בגלל שנת הדובים בחורף בטבע, ויכול לתפקד כמרדדים במיטת הילדים. הגדי הלבן והזך שעמד מתחת לעריסת התינוק בשירו של ביאליק הומר לדוב ולארנבת שהוכנסו כצעצועים למיטתה של נורית בשירה של מרים ילן-שטקליס. לא עוד רק גדי קטן, אלא דוב, שהוא חיית טרף גדולה ובצדו ארנבת קטנה וחלשה. במישור הגלוי, המשוררת מתמודדת עם הפער שבין רגע הפחד מפני החושך ובין הכנסת בעלי חיים מאיימים לחדר השינה באמצעות הפיכת הטורף לצעצוע. (באיור הראשון לשיר מציירת בינה גבירץ את הצללים שבאו לחדר בדמותה של הארנבת, והצללית שלה נראית מפלצתית וגדולה פי כמה מהדוב ומהבובה. המאיירת מעבירה את המסר, שהפחד גורם לאיבוד הפרופורציות).

הסמל של הדוב בתרבות המערבית

הדוב הוא בעל חיים אכזרי, פראי ומסיבי מאוד. למרות גודלו המרשים וכובדו, דובים הם בעלי יכולת הליכה, ריצה, טיפוס ושחייה במהירות ובמיומנות. הוא כבד וגמיש אך לא שומעים אותו בהליכתו.

בתרבות העתיקה התייחסו אל הדוב בכבוד רב. דובים נתפסו כרוחות של האבות הקדמונים של השבט, ונחשבו לחיה מקודשת בשבטים קמאיים רבים. הם נתפסו כקשורים לכוחות על-טבעיים וכבעלי כוחות ריפוי; שער הדוב נחשב כמגן מפני מגפות. על-פי האמונה העממית, הדובים מבינים את תפילות האנשים ואת בקשותיהם, ויש להם יכולת להגשימן. מנגד סופרו על הדוב סיפורי נפלאות עד כדי דמוניזציה.

בארצות הצפון תפס הדוב את מקומו של האריה כמלך החיות, והוא משמש כסמלה הלאומי של רוסיה. במרכז אירופה הוא מסמל כוח ומלחמה. שנת הדוב בחורף ושיבתו סימנה תחזית למזג האוויר. יחד עם זאת, בגלל שנת החורף שלו ויקיצתו באביב הוא מסמל תחייה.²³ בתרבות המערבית נתפס הדוב בעיקר ככבד, מגושם ומאיים. במאה העשרים הפך הדוב בתרבות הדוברת אנגלית לחיית מחמד ולצעצוע: פו הדוב וטדי-בר. הקישור בין הדוב לשינה הוא טבעי, וכך הוא נכנס למיטה כצעצוע שישן עם הילד.

סמל הדוב במקורות היהודיים

במקורות היהודיים הדוב הוא סמל לטורף פראי, רשע, מאיים ומפחיד. כאשר אלישע הולך לבית אל, יוצאים נערים קטנים מן העיר ולועגים לו שישתלק מן העיר כיוון שהוא קירח. אלישע מקלל אותם, ומיד קללתו מתקיימת: "ותצאנה שתיים דָבִים מן היער ותבקענה מהם ארבעים ושני ילדים"²⁴. הדוב מוצג כאן כטורף דמוני שנוקם את נקמת הנביא ולוחם את מלחמתו עד כדי איבוד פרופורציה.

Jones Alison (1995). *Larousse Dictionary of World Folklore* N.Y: ²³ pp 55. Larousse,

Funk & Wagnalls (1949). *Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*, New York: Wagnalls& Funk, pp 124-126.

Bruce- Mitford Miranda (1996). *The Illustrated Book of Signs and Symbols* London: Dorling. pp. 63.

²⁴ מלכים ב' ב' 24

הדוב מוזכר גם בנבואת עמוס, שחזזה שואה ופורענות נוראה לעם ולארץ כתגמול על עיוות המשפט ועושק הדלים. הנביא לועג לאלה המתאוים ליום ה' בחושבם שיהיה יום שמחה לישראל. עמוס מתאר את יום ה' כיום חושך ומדמה אותו למצב שבו אין מפלט: "כאשר ינוס איש מפני הארי ופגעו הדב, ובא הבית וסמך ידו על הקיר ונשכו הנחש"²⁵. הדוב מסמל בטקסט הזה את הפורענות שתבוא על ישראל.

סמל הארנבת בתרבות המערבית

הארנבת, מטבע ברייתה, היא קלת רגליים, מהירה, מקפצת ומדלגת. חיי הארנבת מלאי סכנות ורבים הם רודפיה וציידיה. היא מסמלת אדם שירא תמיד, רועד, מפחד ומהווה טרף קל. הבריחה המתמדת מפני הציידים הופכת את חייו לעינוי מתמיד.

בפולקלור מסמלת הארנבת את הנוכל, את גונב הדעת ואת היצור ש"מסדר" את כולם.

במקרא היא מוזכרת בהקשר של מאכלות אסורים: "אך את זה לא תאכלו... ואת הארנבת, כי מעלת גרה הוא, ופרסה לא הפריסה, טמאה הוא לכם"²⁶.

מרים ילן-שטקליס הכניסה למיטת הילדה את הדוב יחד עם הארנבת. הוא חזק ואמיץ, והיא פחדנית ורועדת תמיד. בניגוד לדוב הנתפס כמגושם וכבד, היא קטנה וקלת תנועה. יחד עם זאת, הגדי משירו של ביאליק, שהוא בעל חיים מבוית, כשר לאכילה וטהור לעלות על המזבח, הומר בידי המשוררת בחיות בר טמאות.

בעוד שהגדי סימל את הדימוי העצמי של החברה היהודית בגולה, הדוב מייצג את הדימוי העצמי של החברה הארץ-ישראלית בתקופה שלפני קום המדינה. החברה הארץ-ישראלית רצתה לברוח מהעבר היהודי שלה ולבנות

²⁵ עמוס ה' 19

²⁶ ויקרא פרק י"א פסוקים 4-6.

לעצמה דימוי של עברי חדש ושונה: חזק, אמיץ ובטוח בעצמו. לא אדם שנקשר לקורבן ולקדושה של המזבח, אלא חיית בר שנקשרת לשדות הארץ. אך ילן לקחה את הדוב המאיים והטורף והפכה אותו, בעקבות הנורמה האנגלו-אמריקנית, לחיית מחמד וצעצוע ושמה לידו את הארנבת. המשוררת מעבירה מסר לנמען-ילד, שכמו שהפכנו את הדוב הפראי והטורף לחיית מחמד שישנה עם הילד במיטה (והיא בעלת כוחות ריפוי, ויכולת הגנה כמישהו חזק מאוד ששומר על הילד), כך נהפוך את החושך ואת הפחדים לחיות מחמד, או בלשונה, "להיות ילדים טובים".

אך במשמעות הסמויה, בחיבור בין הדוב לארנבת המשוררת **הכניסה את המקריב והקורבן למיטת הילדה**. ייתכן שמרים ילן-שטקליס רוצה לרמז שבצד הדימוי האידיאלי של הצבר החזק, האמיץ הבוטח בכוחו, מצוי גם פן אחר בחברה, שהוא אולי מציאותי יותר וחרד מפני כוחות האופל. כמו כן אפשר לראות בדוב ייצוג של החברה הארץ-ישראלית הבוטחת בעצמה והנכונה להילחם להגנתה, ואילו בארנבת את הייצוג של החברה היהודית הגלותית שבתקופה זו קמו רבים להשמדה וחייה הפכו לעינוי נורא.

אחד המוטיבים הקבועים המופיעים בשירי הערש נקשר לאם המרדימה את בנה בשירתה, ומתארת את מצוקותיה או את משאלותיה לגבי עתידו²⁷. בשיר זה בולט היעדרה של האם. לא רק שהיא אינה משכיבה את נורית לישון, אלא כאשר נורית רוצה לגרש את החושך, היא קוראת לאב ולא לאם. מהאמא היהודייה, המצפה מבנה לגדולות, בשירו של ביאליק, אנו עוברים להיעדר אם בשירה של ילן-שטקליס. במישור הקונקרטי החושך הוא היעדר אור. במקביל להיעדר האם גם האור נעדר. הגיבורה קוראת לאבא, שמבחינתה הוא כמו אלוהים. היא חושבת שהוא יכול לגרש את החושך, אבל הוא אינו שומע את הילדה, ואינו מגיע לעזור לה. במישור הסמוי אפשר לפרש זאת כך: הפן הנשי והחמלה נעדרים מהתקופה שבה

²⁷ ברוך מירי (1985). "נומי, נומי בובתי" בתוך: **סוגיות וסוגים בשירת ילדים** ת"א: משרד-הביטחון עמ' 16-17.

נכתב השיר. הנמען-המבוגר יודע שתקופת מלחמת העולם השנייה היא אחת מהתקופות החשוכות ביותר שידעה האנושות, והאלוהים, למרות התחינות הרבות, לא בא להושיע, והסתיר את פניו. בשיר לא מצליחים לגרש את החושך, ולמעשה אין התמודדות אמיתית עם פחדיה של הילדה. בעזרת מניפולציה מנסים סוכני העזר לשנות את ההתייחסות של הגיבורה לפחדים ולהציג את החושך כילד טוב.

נורית זרחי – הנמר שמתחת למיטה²⁸

השיר השלישי יצא לאור בשנת 1976. בשיר הזה מתוארת גיבורה שמתעוררת באמצע הלילה, ומגלה שיש לה נמר מתחת למיטה. ההורים מנסים לשכנע אותה שיש מציאות קשה יותר בעולם, והיא אמורה להירגע ולהתנחם מדבריהם. מרים רות טוענת שבשיר מצוי מאבק כפול: מאבק נגד השכנוע ההגיוני של ההורים ונגד הדמות השוכנת תחת המיטה. הנמר, לדעתה, מייצג את כל הפחדים, הוא קיים לגבי הילד קיום פיזי, ואין בכוחו של ההיגיון של המבוגרים לגרשו²⁹. בנוסף, שלומית כהן-אסיף מגלה בשיר הזה, ברשימה שכתבה עליו **באורים להורים**, דמיון פרוע שיודע לטשטש את גבולות המציאות. הדמיון הוא המשמש את המציאות והופך למציאות בפני עצמה³⁰.

הילדה מעלה את מצוקותיה ופחדיה ובאה חשבון עם הוריה. בתפיסת עולמו של דור ההורים לא היתה לגיטימציה לפחד. הם רצו לחנך ילדים שיגדלו להיות מצויאים, ינצחו במלחמות ולא יפחדו. הטון של ההורים בשיר קשה מאוד ולעגני, והילדה מורדת בהם. הגיבורה מערערת על מסגרת החינוך הנוקשה של דור ההורים ועל האידיאולוגיה החינוכית שדגלה בחישולם של הילדים. היעד החינוכי שלהם לא היה לגדל ילדים בעלי

²⁸ זרחי נורית (1976). "הנמר שמתחת למיטה" בתוך: **הנמר שמתחת למיטה** ת"א: מסדה עמ' 10 צייר: אבנר כץ.

²⁹ רות מרים (1977). **הז הגן**, כרך מ"ב עמ' 130-132 ת"א: הסתדרות המורים והגנות.

³⁰ כהן-אסיף שלומית (1977). "אור השמש בצלחת המרק" בתוך: **אורים להורים**. כרך כ"ה, חוברת 2, עמ' 25.

רגישות גבוהה, אלא ילדים חסינים ומחוסנים שיוכלו להתמודד עם האתגרים הקשים שמציבה להם הארץ הזאת, עם מלחמותיה. הילדה יוצאת כנגד גישה זו, היא מודעת לפחדיה ומצהירה עליהם: יש לי פחדים ויש לי יצרים הרסניים שאיני יכולה להשתלט עליהם. אני יכולה, במקרה הטוב, להכניס אותם מתחת למיטה, אך כאשר אני ישנה לבדי, הם תמיד יצוצו. בשיר מצויים אב ואם, אך מבחינת הילדה הם אינם מסוגלים להבין שום דבר. המבוגרים מעבירים לילדה מסר שהחיים קשים והעולם מדומה לגיוגל דיסהרמוני ומפחיד שיש בו מלחמות. הילד צריך, על-פי גישתם החינוכית, לדעת שיש קטסטרופות בעולם, ולקבל פרופורציות ביחס לקשייו ולפחדיו. דור ההורים מבקש מן הילדה להיות מבוגרת בעל כורחה. האב אינו מנסה להסביר לילדה שבפועל אין לה נמר מתחת למיטה, אלא רק בדמיונה, וחושב שהיא תירגע אם תדע שקיימת מציאות קשה ומפחידה יותר מזו שהיא חווה.

אצל ביאליק בשיר הערש האם מגוננת על בנה התם כשה, אצל ילן האם נעדרת והאב אינו עונה, ואילו בשירה של נורית זרחי האם והאב נמצאים, אך מה שהם מסוגלים לספק לה הוא פתרונות רציונליים לבעיות רגשיות. מבחינתה הם אינם מגוננים עליה ואינם אמפתיים. מוצג נתק מוחלט בהבנה לרגשותיה ולפחדיה; הם אינם מסוגלים להבין אותה ולהעניק לה את החום שהיא זקוקה לו, את החיבוק החם, את הנשיקה ואת התמיכה.

ההמרה של הגדי בנמר

בנבואת ישעיהו לאחרית הימים נזכרים הגדי והנמר והילד הקטן: "וגר זאב עם כבש, ונמר עם גדי ירבץ... ונער קטון נוהג בס"י³¹. ביאליק השתמש בגדי לבן וזך והכניס אותו מתחת לעריסת התינוק. לעומתו, אצל זרחי נעלם הגדי והיא הכניסה מתחת למיטת הילדה את הנמר³². בשיר של נורית זרחי הנמר לא הפך לצעצוע, כמו אצל מרים ילן-שטקליס. במציאות של הילדה יש חיות

³¹ ישעיהו פרק י"א, פסוק 6

³² את הנמר הזה היא תהפוך לילד בספרה: נמר בפיז'מה של זהב.

טרף מתחת למיטה. הילד בשנות השבעים אינו מוצג עוד כתמים. הוא אינו מוכן שיעבדו עליו, ויעשו עליו מניפולציות. הוא חש צורך לפרוק את מצב האלם והשתיקה, הוא מביע את מועקותיו בגלוי ואינו מוכן להיכנע לקול הסמכות, בעיקר בכל הנוגע לעולמו הרגשי. הילדה בשיר מבטאת דרך חשיבה שונה, צורת הסתכלות אחרת וביקורתית.

סמל הנמר בתרבות המערבית

הנמר הוא חיית טרף זריזה וגמישה, שאורבת לטרפה בערמומיות ובהתמדה, ובאופן מסורתי מתחרה באריה על התואר "מלך החיות". הנמר מסמל אומץ, כוח רב, אכזריות ופראות רבה. באופן מסורתי הוא נקשר גם לאצילות, למלכות, ובעיקר ליכולת להילחם. זהו יצור בעל חושים חדים מאוד, לכן הוא מסמל חושניות ורגישות. יחד עם זאת הוא מסמל דחפים לא מרוסנים. על פי האמונה העממית, אכילת בשר הנמר נחשבת כמעניקה און מיני ומעוררת תאוה מינית, אך אסור לתת אותו לנשים פן יהיו חזקות מדי, בעיקר בתודעה וברוח.³³ משפחת החתוליים, שהנמר משתייך אליה, מסמלת את היצור הקפריזי והאגואיסטי שאינו מתחשב באחרים. החתוליים הם אינדיבידואליסטים, אוהבי חופש ואינם סובלים פיקוח והגבלות.

Jones Alison (1995). *Larousse Dictionary of World Folklore* N.Y: Larousse.,³³ pp. 422.

Funk & Wagnalls (1949). *Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*, New York: Wagnalls& Funk, pp 1113.

Bruce-Mitford Miranda (1996). *The Illustrated Book of Signs and Symbols* London: Dorling pp.62, 113.

סמל הנמר בתרבות היהודית

בנוסף לנבואת ישעיהו שהוזכרה לעיל, שבה משמש הנמר סמל לטורף אכזרי, במשנה נקשר הנמר לעוז ולחוסן נפשי: "יהודה בן תימא אומר: הַנִּי עֵז כַּנְמֵר"³⁴ והפירוש המסורתי לדבריו אינו מתייחס לעוז פיזי אלא, הוי עז כנמר, ואל תתבייש לשאול מרבך מה שלא הבנת.

הנמר ומה שהוא מסמל מטונימי לילדה

מצד אחד הנמר מסמל אמנם את החרדות והפחדים של הילדה, אך מצד שני הוא מבטא את דחפיה הבלתי נשלטים ואת היצרים שהיא אינה יכולה לרסן. יחד עם זאת, הנמר מסמל את הצד האצילי באישיותה, את חושניותה ורגישותה. כמו כן, כמו בפירוש על דברי יהודה בן תימא במשנה, הגיבורה מתוארת כבעלת תעוזה לעמוד על שלה, והיא אינה מתביישת להעמיד סימני שאלה מול ההיגיון של דור ההורים. מפן נוסף, כל זווית הראייה שלה היא אינדיבידואלית, בשונה מההתייחסות האם בשירו של ביאליק שנקשרת לאידיאלים לאומיים וחברתיים. לגישה זו יש ביטוי גם בבחירת דמות הדובר. בשירו של ביאליק דמות הדובר היא אם שמשכיבה את תינוקה בעריסתו, ובמקום לספר על מצוקותיה, היא מציגה את משאלותיה הכמוסות. בשיר של ילן הדובר הוא דובר חיצוני, שנמצא בחדרה של נורית, אך כיוון שההתרחשות מסופרת מזווית הראייה שלו, הוא מרחיק ואינו מאפשר לגיבורת השיר לדון במועקותיה באופן נוקב. לעומת זאת, הדובר בשירה של נורית זרחי הוא דובר-ילד(ה) בגוף ראשון. לכן היא אינה יכולה לספר על המצוקות או המשאלות של ההורים, אלא לבטא את חוויותיה שלה.

בניגוד לילן שהכניסה לחדר הילדה חיות בר טמאות, ובניגוד לנורית זרחי שבחרה בחיית בר טמאה, בחר ביאליק בבעל חיים מבוית וטהור. כאשר יש דיון במדרש מדוע אסור להעלות לקורבן בעלי חיים מן הטורפים

³⁴ אבות פרק ה' משנה כ'.

נאמר³⁵: "ישראל נרדפים מפני האומות ובחר הקב"ה בישראל... אף בקורבנות כך. אמר הקב"ה: שור נרדף מפני ארי, עז נרדף מפני נמר, כבש מפני זאב, לא תקריבו לפני מן הרודפים, אלא מן הנרדפים", כגון שה וגדי. המדרש יוצר את הדימוי של עם ישראל כקורבן טהור על לא עוול בכפו, ומקשר אותו לגדי העולה לעולה. החברה היהודית בגולה תפסה את עצמה כקורבן שנרדף בידי הגויים על לא עוול בכפו, והגדי שימש לה דימוי וסמל מרכזיים.

אך במציאות של הארץ בשנת 1976 החברה הישראלית שינתה את פניה והפכה מקורבן למקריב. הדימוי של הגדי אינו מתאים לה עוד, בעיקר למול תחושת הכוח והביטחון בעוצמה הצבאית. הדימוי של הנמר מתאים הרבה יותר למציאות זו. מחברה שמזוהה עם בעל חיים עדרי כמו הגדי, הפכנו לחברה שמזוהה עם בעל חיים שחי בגפו, כמו הנמר. ערכי הקולקטיביזם, האידיאלים הלאומיים, ההתחשבות באחר והעזרה ההדדית, שנחשבו לערכים עליונים, נזנחו בהשפעת זרמים פסיכולוגיסטיים, ופינו את מקומם לערכים שמדגישים אינדיבידואליות, מימוש עצמי, רגישות וערעור על מוסכמות וסמכות. יחד עם זאת, המהפך מקורבן למקריב אינו מתקבל בשלוות נפש, הוא גורם לחוסר מנוחה, ואינו מאפשר לנו "לישון טוב בלילה".

שלומית כהן-אסיף – "אני לא פוחד הזאב"³⁶

בשיר זה מתואר ילד שנמצא במיטתו לבד, וצריך להתמודד עם החושך המפחיד אותו. לא רק שבתקופה זו יש לגיטימציה לדבר על הפחדים ולהעלות אותם, הילד בשיר הזה מתוחכם הרבה יותר. הוא אינו פוחד מן הזאב, או מן הדרקון, או מן המפלצת היכולים לפגוע בו ולהתנפל עליו, כי הוא מבין שהם רחוקים, ואינם יכולים לחדור לחדרו. אך הוא ירא ממה

³⁵ ויקרא רבה, פרשה כ"ז, סימן ה'.

³⁶ כהן אסיף שלומית (1989). "אני לא פוחד שהזאב" בתוך: **מוכר העננים** ת"א: ספרית-פועלים, עמ' 21.

שקרוב אליו ונוגע בו. כיוון שהחושך ממלא את כל החדר, הוא נכנס גם למיטת הילד, והוא מדמה אותו ליצור גדול שבולע אותו ומעלים אותו. מבחינה קונקרטיית, בחשכה מוחלטת הילד אינו רואה את עצמו, ולכן הטענה שלו הגיונית מבחינתו: "והחושך... בולע אותי ואינני".

הילד מודע לקיומם של בעלי חיים מסוכנים ולסיפורים על דרקונים ומפלצות. אך הם שייכים למציאות אחרת וחיצונית: ליער, לנהר ולהר. אבל הוא צריך להתמודד עם המציאות הפנימית, עם מה שנמצא בבית, כאן ועכשיו. התרבות ניסתה להכניס את בעלי החיים הללו לחדר של הילד, אך הוא יודע שהם רחוקים. הוא אינו מערבב בין דמיון למציאות, ואינו מוצא בדמיון מפלט. הגיבור בשירה של שלומית כהן-אסיף איבד את תום הילדות וחושב בהיגיון של מבוגר. אין עוד שימוש בסמלים ובמניפולציות שעטפו בעבר את הילד, ההגנות שלו נפלו והוא נשאר חשוף ופגיע בבטן הרכה שלו. הוא חשוף לחלוטין, מוצג לפנינו במערומיו ואין מי שיגן עליו מפני מועקותיו ופחדיו. בניגוד לשלושת השירים הקודמים שבהם מצויה דמות הורית, בשיר הזה נעלמו ההורים, והילד מצוי בבדידות שמותירה אותו באימה משתקת ובפחד הקמאי מפני המוות, או כפי שהוא בא לידי ביטוי בדברי הילד, במהפך מִגֵּש לאין. הן בשיר של ביאליק והן בשיר של ילן מצויות נקודות אור בדמות הגדי הלבן כשלג, או בדמותה של זהבה. לעומת זאת, בשירה של כהן-אסיף אין נקודת אור בחושך הזה.

השוואה של ההיבט הלשוני האמוטיבי

בדיקה של התארים, הפעלים ושמות העצם שבהם משתמש ביאליק מלמדת **שרובם המכריע מתייחס לתחום האמוטיבי החיובי**, כגון בני הרך, גדי כשלג זך, טובים ומתוקים, כים עמוקים, מפז יקרים, שקדים, צימוקים, תמרים, חרובים, ספרים, יחכם, יכתוב, יגדל, יאריך ימים, כשר, תמים³⁷.

³⁷ סה"כ 30 תיבות: מתוכן 23 מתייחסות לתחום אמוטיבי חיובי, 6 ניטרליות ואחת אמוטיבית שלילית. רק פועל אחד מתייחס לתחום האמוטיבי השלילי: "יגלה". יעל נוב רואה בשימוש זה ביקורת סמויה על הלמדנות המסורתית.

אצל ילן רוב התארים, הפעלים והשמות שבהם היא משתמשת **מתייחסים לתחום האמוטיבי החיובי והניטרלי**, אך במקביל מצויה עליה בתיבות שמתייחסות לתחום האמוטיבי השלילי כגון, ילד רע, בוא מהר, גרש, מפריע, צללים וחושך.³⁸ אצל זרחי מתהפכת המגמה ו**רוב** התארים, הפעלים ושמות העצם שבהם היא משתמשת **מתייחסים לתחום אמוטיבי שלילי**, כגון, דבר רע, מכה, דקירה, חיילים, מלחמה, נמר, ג'ונגל, נפצעים, מפחיד יותר, וְשָׁנִי מהר³⁹. יש לציין שהקריאה של נורית לאביה, "בוא מהר" בשיר של ילן, הפכה בשירה של זרחי לציווי של ההורים: "שָׁנִי מהר". ואצל שלומית כהן-אסיף **הרוב המכריע** של התארים, הפעלים ושמות העצם שבהם היא משתמשת **מתייחס לתחום אמוטיבי שלילי**, כגון, לבד, החושך גדול ממני, יריח, יגרד, יתפוס, תתנפל, בולע, אינני, זאב, דרקון ומפלצת⁴⁰.

ככל שהחברה היהודית מזדהה עם בעל חיים בדומה לגדי הקטן והחלש שמשמש קורבן ומסמל את התום והטוהר, היא עוטפת את עצמה במשאלות כמוסות לעתיד טוב יותר, שמשמשות לה כקרן אור לעתיד. ככל שהחברה, שהפכה מיהודית לישראלית, סומכת יותר על כוחה הפיזי ועל עוצמתה הצבאית, ומזדהה עם חיות בר אכזריות, המועקה קשה יותר והאינדיבידואל חש מוגן פחות וחשוף ופגיע יותר. נראה שעדיין לא נמצא תחליף למנגנוני ההגנה, שהוסרו בהשפעת הזרמים הפסיכו-אנליטיים.

לסיכום

במאמר זה ביקשתי להראות כיצד בעלי החיים שמוכנסים למיטתו או לחדרו של הילד הרך משקפים את הדימוי של החברה היהודית או הישראלית ואת המהפך המתרחש בו בהיבט דיאכרוני. החל בגדי בדור

ראו: נוב יעל (1995). "על שלושה שירי ערש של ביאליק" בתוך: **מעגלי קריאה** חיפה: אוניברסיטת חיפה עמ' 45-51.

³⁸ סה"כ 30 תיבות: מתוכן 12 מתייחסות לתחום אמוטיבי חיובי, 12 ניטרליות ו-6 מתייחסות לתחום אמוטיבי שלילי.

³⁹ סה"כ 29 תיבות מתוכן 15 מתייחסות לתחום אמוטיבי שלילי, 11 ניטרליות ו-3 לתחום אמוטיבי חיובי.

⁴⁰ סה"כ 26 תיבות מתוכן 17 מתייחסות לתחום אמוטיבי שלילי ו-9 ניטרליות.

"התחייה" בשירו של ביאליק, שמייצג דימוי חברתי של היהודי כקורבן הנרדף, התמים והטהור, שנקשר לציון וקשור לקהילה, דרך הדור השני, בשירה של מרים ילן-שטקליס, בתקופת היישוב העברי ומלחמת העולם השנייה, שבו מוחלף הגדי בדוב ובארנבת שהפכו לצעצועים במיטת הילדה. מצד אחד מייצג הדוב את הדימוי החברתי של העברי החדש כחזק וכאמיץ שמוכן להילחם בנחישות, אינו תופס את עצמו כקורבן ואינו נקשר לקדושה של המזבח. מצד שני, הארנבת מייצגת את הדימוי של החברה היהודית בתקופה זו שחייה מלאי סכנות, וכוחות אופל רודפים וצדים אותה. בדור השלישי, בשנות השבעים, לאחר מלחמת יום כיפור, בשירה של נורית זרחי מומר הגדי בנמר שמצוי מתחת למיטת הילדה. הדימוי של החברה היהודית הוחלף בדימוי של החברה הישראלית, ומקורבן הפכנו למקריב. הנמר מייצג דימוי של חברה שמייחסת חשיבות רבה לכוחה הפיזי, ומוכנה להילחם ולטרוף את הקמים עליה. יחד עם זאת הוא מייצג חברה שהערך של התחשבות בזולת אינו עומד בראש מעייניה, חברה אינדיבידואליסטית, אוהבת חופש, שמוכנה לעקוף הגבלות ופיקוח. הקשר לציונות, לקדושת המזבח היהודית ולערכי קולקטיביזם וקהילתיות גם הוא נפרם. בדור הרביעי, בסוף שנות השמונים, בשירה של שלומית כהן-אסיף הופכת החברה הישראלית לחברה אוניברסלית, שהתפרקה מסמליה. היא מוצגת במערוםיה ואין מי שיגאל אותה מהחושך הזה.

ביבליוגרפיה

מחקרים:

אלמוג גאולה (1994). **תפיסות עולם וגישות חינוכיות ביצירתה של מרים ילן-שטקליס לילדים**. ירושלים: אוני' י-ם. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה.

ברוך מירי (1985). "נומי, נומי בובתי" בתוך: **סוגיות וסוגים בשירת ילדים**. ת"א: משרד-הביטחון.

ברוך מירי (1991). "מי מרדים את מי" בתוך: **ילד אז ילד עכשיו – עיון משווה בספרות ילדים**. ת"א: ספרית-פועלים.

גפן מנשה (1986). **מתחת לעריסה עומדת גדייה**. ת"א: ספריית פועלים.

כהן-אסיף שלומית (1977). "אור השמש בצלחת המרק" בתוך: **אורים להורים**, כרך כ"ה.

נוי דב (1979). **מילוא**, 21.5.1979

רגב מנחם (תשל"ג). "שירי ערש" בתוך: **הז הגן**. ת"א: הסתדרות המורים בישראל המחלקה לגננות.

רות מרים (1977). **הז הגן**, כרך מ"ב. ת"א: הסתדרות המורים והגננות.

רז הרצליה (1984). "שירי ערש כביטוי לאחדות העם" בתוך: **מחקרים בספרות ילדים**. ירושלים: אוצר המורה.

הרצליה רז (תשל"ד). "על שירי ערש" בתוך: **הז הגן**. ת"א: הסתדרות המורים.

Bruce- Mitford Miranda (1996). *The Illustrated Book of Signs and Symbols*, London: Dorling.

Funk & Wagnalls (1949). *Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*, New York: Wagnalls & Funk.

Jones Alison (1995). *Larousse Dictionary of World Folklore*, N.Y: Larousse.

מקורות:

- ביאליק, חיים נחמן (תשל"א). (1904). "שיר ערש" בתוך: **שירים ופזמונות לילדים**. ת"א: דביר.
- זרחי, נורית (1976). "הנמר שמתחת למיטה" בתוך: **הנמר שמתחת למיטה**. ת"א: מסדה.
- כהן אסיף, שלומית (1989). "אני לא פוחד שהזאב" בתוך: **מוכר העננים**. ת"א: ספרית-פועלים.
- עגנון, שמואל יוסף (תשכ"ז) [1925]. "מעשה העז" בתוך: **אלו ואלו** ת"א: שוקן.
- הרוסי, עמנואל (תשמ"ד). [תרצ"א] "שכב בני, שכב במנוחה" בתוך: **שיר לאלף עריסות**. הקיבוץ המאוחד.
- שטקליס, מרים (תרצ"ט). "עיפה בובה זהבה..." בתוך: **אצו רצו גמדים – שירים לפעוטות**. ת"א: דביר. ציורים: בינה גבירץ.

The Evening is Coming, *Songs From Yesterday Lyrics*. Silver-moon production lullabysongs.net

נספחים

1. שיר ערש / חיים נחמן ביאליק, 1904

תחת ערש בני הרך
עומד גדי, כשלג זך.
הגדי הלך למקום סחורה,
ובני יגלה למקום תורה;
הגדי יביא שקדים וצימוקים,
ובני יביא הלכות ופסוקים;
הגדי יביא תמרים וחרובים,
ובני יביא מעשים טובים.
טובים ומתוקים חרובים וצימוקים –
דברי תורה מהם מתוקים;
דברי תורה כים עמוקים,
דברי תורה מפז יקרים;
יחכם בני ויכתוב ספרים.
יגדל שמו ויאריך ימים
ויהיה יהודי כשר ותמים.

2. עייפה בובה זהבה... / מרים ילן שטקליס, 1939

עייפה בובה זהבה, ועייף מאד הדוב. הצללים לחדר באו... לוחשים לי לילה טוב...	אך לפתע קמה נורית, אבא, אבא, היא קוראה: בוא מהר, גרש החושך, הוא מפריע, ילד רע!
במיטה שוכבת נורית, על ידה יושב דובון, וכדור, וגם ארנבת, וכולם רוצים לישון.	צחקה בובה זהבה, וצחק מאד הדוב – למה לגרש החושך? והרי הוא ילד טוב...

3. הנמר שמתחת למיטה / נורית זרחי, 1976

ואם הם יוצאים לסרט ולא מוצאים לי שומר, הם אומרים: "כשישנים לא פוחדים, שני מהר."	כשקורה לי דבר רע, למשל, מכה או דקירה, אז אמא אומרת: "ומה, וחיילים לא נפצעים במלחמה?"
--	--

ואני יודעת שזה נכון מה שאמא אומרת, מה שאבא אומר, אבל איך זה יכול לעזור כשמתחת למיטה יש לי נמר.	וכשאני מתעוררת באמצע הלילה כי תחת המיטה יש לי נמר, אז אבא אומר: "ובג'ונגל לא מפחיד יותר?"
--	--

4. אני לא פוחד שהזאב / שלומית כהן-אסיף, 1989

אני לא פוחד שהמפלצת תתנפל עלי ותקפוץ. היא בהר ואני בבית פה.	אני לא פוחד שהזאב יריח אותי ויגרד את אפו. הזאב ביער ואני בבית פה.
--	---

אבל החושך פה, ואני לבד פה, והחושך גדול ממני, בולע אותי ואינני.	אני לא פוחד שהדרקון יתפוס אותי בכפו. הדרקון בנהר ואני בבית פה.
---	---